

UOT 581.

ŞABRAN RAYONUNDA ALMA AĞAÇLARINDA YAYILMIŞ ZƏRƏRVERİCİ HƏŞƏRAT NÖVLƏRİ

¹MURADOVA ELMİRA ƏJDƏR qızı

²ƏLİYEVƏ MƏHLUQƏ QƏHƏD qızı

³XANIŞOVA PƏRVANƏ NİCAT qızı

Bakı Dövlət Universiteti, 1-dosent, 2-b.e.n., baş müəllim, 3-magistrant

emuradova@yahoo.com

Açar sözlər: kənd təsərrüfatı, meyvə bağları, zərərvericilər, həşərat faunası, entomofaq

Zəngin iqlim şəraitinə malik olan ölkəmizdə müxtəlif növ kənd təsərrüfatı bitkilərinin əkilib becərilməsinə geniş imkanlar vardır.

Azərbaycanda müxtəlif kənd təsərrüfatı bitkiləri ilə yanaşı meyvə bağlarının ildən-ilə genişləndirilməsinə və inkişaf etdirilməsinə geniş yer verilir. Qida məhsullarının ən zəruri və lazımlısından biri də almadır. Alma məhsulları tez və asan mənimsənilə bilən qida maddələri ilə: şəkər, mineral duzlar, üzvi turşular, efir yağları, zülal və sairə ilə zəngindir. Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının qısa müddətdə və tam ödənilməsi problemi vacib məsələ kimi qarşıya qoyulmuşdur. Əgər alma bitkilərinin zərərvericilərinə qarşı kompleks mübarizə tədbirləri həyata keçirilməsə, yüksək və keyfiyyətli məhsul əldə etmək mümkün deyildir.

Ümumiyyətlə, dünyada istehsal olunan kənd təsərrüfatı məhsullarının üçdə biri hər il zərərvericilər, müxtəlif xəstəliklər tərəfindən məhv edilir.

Şəxsi təsərrüfat sahibləri meyvə sahələrində əsasən kimyəvi mübarizədən istifadə etdiklərinə görə ətraf mühit və sağlamlıq üçün bir sıra problemlər yaradır. Bu problemlərin aradan qaldırılması həm keyfiyyətli, həm də ekoloji təmiz məhsul alınmasına gətirib çıxarır, eyni zamanda bağçılıqda daha az kimyəvi maddələrdən istifadə etmək, meyvəçiliyin daha yüksək iqtisadi gəlirə malik istehsal sahəsinə çevrilməsinə səbəb olar. Ölkəmizdə də bağçılıq fəaliyyəti dünyanın inkişaf edən ölkələrində olduğu kimi, inteqral mübarizə sistemi ilə təmin edilə bilər. Buna görə də meyvə bağlarının zərərli və faydalı həşərat faunası ətraflı araşdırılmalı və zərərvericilərə qarşı entomofaqların rolu aydınlaşdırılmalıdır.

Material və metodika. Şabran rayonunun alma sahələrindəki zərərvericilərin növ tərkibini müəyyən etmək üçün İ.Y.Palyakovun (1) metodundan istifadə edilmişdir.

Həşərat faunasını öyrənmək üçün həyətəni sahələrdən və şəxsi təsərrüfat bağlarının hər birindən qış aylarında 4 ağac olmaqla 3-4 illik budaqların uçundan 25 sm uzunluqda zoğlar kəsilmiş və üzərindəki zərərverici həşərat növləri öyrənilmişdir. Eyni zamanda çiçəklənmə dövründə də hər bağdan 15 ağac işarə edilmiş və onların hər birindən 15-20 ədəd 10 sm-lik zoğlar kəşilmiş otaq şəraitində növlərin təyininə, çoxaldılmasında və biologiyasının öyrənilməsində istifadə edilmişdir. Müşahidələr zamanı həm cəld hərəkətli həşərat növləri, həm də azhərəkətli həşəratlardan nümunələr götürülərək onların növ tərkibi öyrənilmişdir. Bunun üçün entomoloji torbalardan istifadə edilmiş və yığılmış həşərat növləri xüsusi bankalara yerləşdirilmişdir.

Eyni zamanda yığılan yumurtalar, sürfələr və puplar ağzı tənziflə bağlanmış şüşə qablarda xüsusi temperatur və rütubət şəraitində qidalandırılmış, yetkin fərdə qədər bəslənmiş və onların növ tərkibi öyrənilmişdir.

Nəticələr və onların müzakirəsi. Şabran rayonu ərazisində digər meyvə və ağacları kimi alma ağacı da hər il müxtəlif zərərvericilər tərəfindən yoluxur və nəticədə küllü miqdarda məhsul itkisi, ağacların zəifləməsi, xəstələnməsi bəzən isə tamamilə məhv edilməsi baş verir.

Buna görə də təyin edilmiş növlərin yüksək zərərvericilik xüsusiyyətləri ilə fərqlənən növlərin bəziləri haqqında qısa məlumat verməyi lazım bilir.

Authonomus pomorum L. - Alma çiçəkyeyəni .

Alma ağacının zərərvericilərinin içərisində alma çiçəkyeyəni əsas zərərvericilərdən biri sayılır. Bu zərərverici fermer təsərrüfatlarında və kəndlərdə olan həyətəyeni sahələrdə geniş yayılmış və alma sortlarının hamısına ciddi zərər vurur. Aparılan tədqiqat işləri nəticəsində müəyyən edilmişdir ki, bir çox alma sortları bu zərərverici ilə yoluxur və məhsuldarlıq 60-65% aşağı düşür. Bu zərərverici alma bitkisindən başqa, armud, yemişan və bəzi bəzək bitkilərinə də zərər vurur.

Böcəyin rəngi tünd-boz olub, uzunluğu 3,5-4 mm-dir. Yumurtası oval, sarımtıl rəngdədir. Sürfəsi çəhrayı-ağ rəngdədir, ayaqsızdır. Bu zərərverici imaqo mərhələsində ağacların gövdə yarpaqları içərisində, qabığın və yerə tökülmüş yarpaqların altında qışlayır. Yazda temperatur 15-18⁰C olduqda böcəklər qış yerlərindən çıxırlar və ağacların tumurcuqları ilə qidalanırlar.

Şabran rayonu ərazisində aprel ayının birinci ongunlüyündə dişi fərdlər hər bir çiçək göncəsinin üzərinə 1 ədəd yumurta qoyur, kütləvi yumurta qoymaq isə mayın I və II ongunlüyündə baş verir. Yumurta qoyma xarici mühit şəraitindən və qönçələrin açılması ilə əlaqədar olaraq 15-20 gün çəkir.

Yumurta qoyulan gündən 10-16 gün sonra (may ayının II ongunlüyündə) yumurtalardan çıxan sürfələr çiçəyin erkəcik və dişiciyi ilə qidalanırlar. Bu da çiçək ləçəklərinin tökülməsinə, sürfələr tərəfindən yeyilməsinə səbəb olur və nəticədə qönçələr quruyur və qonurlaşır. Sürfələrin inkişafı (3 yaş dövrü) 18-24 gün çəkir və may ayının axırı, iyunun əvvəlinə qədər inkişafdan qalmış qönçələrin içərisində puplaşır. Pup mərhələsi xarici temperaturdan asılı olaraq, 10-12 gün çəkir. Alma çiçəkyeyəni il ərzində 1 nəsil verir, bir nəslin inkişafı isə 30-35 gün çəkir. Böcəklər payızda isə qışlama yerlərində qalırlar. Təsərrüfatda alma çiçəkyeyənin sayının biotənzimlənməsində 9 növ entomofaq fəaliyyət göstərir. Bu zərərverici Azərbaycanın hər yerində xüsusilə, Quba-Xaçmaz, Şəki-Zakatala, Gəncə-Daşkəsən, Rusiyada, Qafqazda, Şərqi Avropada, Koreya və Yaponiyada geniş yayılmışdır.

Lymantria dispar L. - Tək ipək sarıyan

Zərərvericilər içərisində özünəməxsus morfo-bioekoloji xüsusiyyətləri ilə fərqlənir. Respublikamızın, o cümlədən Quba-Xaçmaz zonasının meşə, bağ və yaşıllıq sahələrində geniş yayılaraq ağac və kol bitkilərinə ciddi zərər vururlar. Bölgədə bunların uçuşu iyun ayının əvvəllərində baş verir və kütləvi uçuş avqustun ortalarına kimi davam edir.

Dişi fərdlər topa halında yumurta qoyur və həmin topanı ifraz etdiyi maye ilə örtür. Yumurtaların sayı 850-1000-dən artıq olur. Aparılan müşahidələrə görə tək ipəksarıyan yumurta toplarını ağacın gövdəsi ilə yanaşı, yuxarı budaqlara da qoyur. Çox hallarda ağacların torpaqdan 10-15 sm hündürlüyündən başlayaraq 2-3 m hündürlüyünədək gövdə hissəsinə qoyurlar, hətta kütləvi çoxalma zamanı yumurtalarını daşlara, dirəklərə, evlərin çardaqlarına da qoyurlar.

Yazda temperatur 20-25⁰C olduqda yumurtadan tırtıllar çıxır, onlar 13-15 gün yumurtaların qabığı ilə qidalanırlar, sonradan isə tumurcuq və yarpaqlarla qidalanırlar. Yaşlı tırtılların bədəninin uzunluğu 45-75 mm olur. Erkək fərdlər 4 dəfə qabıq dəyişərək 5-ci yaşa keçir, dişi fərdlər isə 5 dəfə qabıq dəyişərək 6-cı yaşa keçirlər.

Şabran rayonu ərazisində iyun ayının 2-ci yarısından bunlar artıq puplaşır, inkişafı 2-3 həftə çəkir və ildə 1 nəsil verirlər. Tək ipəksarıyan 300 növdən çox bitki ilə qidalanırlar.

Hyphantrha Cunea Drury - Ağ Amerika kəpənəyi

Karantin zərərvericisi olan ağ amerika kəpənəyi pulcuqluqanadlılar (*Lepidoptera*) dəstəsinin ayıcalar (*Arctiidae*) fəsiləsindən olub, Azərbaycanda ilk dəfə 1984-cü ildə Quba-Xaçmaz bölgəsində, sonra isə Lənkəran bölgəsində müşahidə olunmuşdur. Müşahidələrə əsasən zərərvericinin imaqosu ağ rəngdədir. Bunların yumurtaları qızılı sarımtıl olmaqla, kiçik və hamardır, 0,5-0,7 mm-dir.

Tırtılları I-II yaşlarında açıq-sarımtıldır və bel tərəfində 2 cərgədə qara və ağ tükcükləri vardır. Axırıncı yaşda tırtılın uzunluğu 30-35 mm-dir. Bunlar pup mərhələsində qışayırlar, pupların uzunluğu 12-15 mm olur. Yazda puplardan kəpənəklər çıxır və kütləvi uçuş isə iyunun 2-ci yarısında baş verir. Kəpənəklər 10-14 gün yaşayır. Yumurtalarını tor halında yarpağın alt və üst tərəfinə qoyular, hər topada 500-1000 yumurta olur, hətta tut yarpağı üzərinə 2000-ə qədər yumurta qoyurlar. Tırtıllar gecələr və səhərə yaxın qidalanırlar, gündüzlər isə yarpaqların altında gizləniirlər. Onlar aşağı

temperaturda qidalanırlar, 6-7 yaş dövrü keçirirlər. Ağ amerika kəpənəyi Quba-Xaçmaz zonasında iki nəsil verir, zərərvericinin sayının tənzimlənməsində 10 növ entomofaq aşkar edilmişdir. Apardığımız tədqiqatlar nəticəsində məlum oldu ki, Şabran rayonunda müxtəlif zərərvericilər alma bitkilərinə zərər vururlar, lakin bunlardan qeyd etdiyimiz 3 növ daha ciddi zərərverici kimi, alma ağaclarının məhsuldarlığını 50-60% aşağı salırlar. Bütün bunlara baxmayaraq, təbiətdə bunların sayının tənzimlənməsində entomofaqlar mühüm əhəmiyyətə malikdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Поляков И.Я. Прогноз появления основных вредителей и болезней сельскохозяйственных культур. М., 1958, 640 с.
2. Мəmmədov E.M. Azərbaycanca şərq meyvəyeyəninin morfo-bioekoloji xüsusiyyətləri, təsərrüfat əhəmiyyəti və parazitləri // Azərbaycan Zooloqlar Cəmiyyətinin əsərləri, I cild, Bakı: Elm, 2008, s.298-302
3. Əhmədov B.Ə., Şəmiyev T.X. Amerika ağ kəpənəyi üzərində müşahidələr. Ekoloji aspektləri / Akademik S.R.Məmmədovanın 80 illiyinə həsr olunmuş konfransın materialları. Gəncə, 2005, s.91-97

РЕЗЮМЕ

ВИДЫ НАСЕКОМЫХ-ВРЕДИТЕЛЕЙ, РАСПРОСТРАНЯЮЩИХСЯ НА ЯБЛОНЯХ В ШАБРАНСКОМ РАЙОНЕ

Мурадова Э.А., Алиева М.Г., Ханышова П.Н.

Ключевые слова: сельское хозяйство, фруктовые сады, вредители, насекомоядная фауна, энтомофаг

На основании проведенных исследований даны сведения о вредителях яблонь во фруктовых хозяйствах и приусадебных садах Шабранского района. Указаны несколько видов вредителей яблонь.

Некоторым из них, например, яблочному цветоеду, непарному шелкопряду, американской белой бабочке даны их биологические особенности. Было установлено, что эти вредители имеют широкое распространение в фермерских предприятиях и приусадебных участках деревень и причиняют большой вред почти всем сортам яблонь. Непарный шелкопряд среди указанных вредителей отличается своими морфо-биоэкологическими особенностями. Широко распространяясь в республике, а также в лесах, садах и других зеленых насаждениях Куба-Хачмасской зоны этот вид приносит большой вред деревьям и кустарникам. Американская белая бабочка в условиях Куба-Хачмасской зоны дает два поколения, а также известно 10 видов энтомофагов, играющих большую роль в регуляции численности этого вредителя.

SUMMARY

PESTICIDE INSECTS SPREAD ON APPLE TREES IN SHABRAN REGION

Muradova E.A., Aliyeva, M.G., Khanyshova P.N.

Key words: agriculture, orchards, pests, insectivorous fauna, entomophage

On the basis of the research carried out, information about the pests of the apple tree in fruit farms and household conditions of the Shabran region is given. Several types of apple pests are indicated. Some of them, for example, apple blossom beetle, gypsy moth, American white butterfly, are given biological features. It has been found that these pests are widespread in farms and household plots of villages and cause great harm to almost all varieties of apple trees. The unpaired silkworm among the indicated pests is distinguished by its morpho-bioecological features. Widely spreading in the republic, as well as in forests, gardens and other green spaces of the Guba-Khachmas zone, this species causes great harm to trees and shrubs. The American white butterfly under the conditions of the Guba-Khachmas zone gives two generations, and also 10 species of entomophages are known, which play an important role in the regulation of the number of this pest.

Daxilolma tarixi:	İlkin variant	10.08.2020
	Son variant	05.10.2020